

Леонід ЧУПРИНА,
заввідділу СІАЗ НБУВ

ОПЕРАТИВНА ІНФОРМАЦІЯ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У статті розглядаються окремі аспекти визначення поняття оперативної інформації. Зокрема, значна увага приділяється основним характерним ознакам такої інформації та критеріям визначення поняття.

Ставиться питання про необхідність розширення поняття у зв'язку зі змінами, що відбуваються в системі соціальних комунікацій.

Ключові слова: оперативна інформація, соціальні комунікації, фільтрація інформації, інформаційно-комунікаційні технології, інфошум.

Система соціальних комунікацій не лише засіб обміну інформацією, а й сфера реалізації різних суспільних відносин, що, у свою чергу, супроводжуються інформаційними потоками, значну частину яких становить оперативна інформація, необхідна для щоденного забезпечення життєдіяльності людини.

Поняття оперативної інформації, як, власне, й інформації, можна розглядати в широкому (побутовому) і вузькому (науковому) значеннях.

Найчастіше можна почути про оперативну інформацію як про поточну якнайшвидше надану інформацію з місця подій – приміром, з виборчих дільниць, торгів, театру воєнних дій тощо.

У науковій літературі тема оперативної інформації розкрита мало. Дотично цієї теми науковці торкаються, розглядаючи питання класифікації інформаційних ресурсів, вузькі професійні теми в галузевій науці, проблеми криміналістики тощо.

Намагаючись осмислити будь-які інформаційні процеси (наприклад, що таке оперативна інформація, коли і як вона виникає, як довго залишається оперативною, куди зникає тощо), дослідник тією чи іншою мірою відштовхується від розуміння поняття інформації, до цього часу дискусійного.

Не ставлячи за мету в межах однієї статті аналізувати еволюцію і різноманіття визначень цього поняття, зазначимо лише, що серед багатьох підходів до визначення поняття інформації вирізняються атрибутивний і функціональний.

«Атрибутисти» кваліфікують інформацію як властивість усіх матеріальних об'єктів, тобто як атрибут матерії (Б. В. Ахлібінський,

Л. Б. Баженов, Б. В. Баженов, К. К. Колін, К. Е. Морозов, І. Б. Новік, Л. А. Петрушенко, А. Д. Урсул та ін.).

«Функціоналісти», навпаки, пов'язують інформацію лише з функціонуванням систем, що самоорганізуються, під якими розуміються лише живі об'єкти і кібернетичні автомати, віддаючи перевагу розумним системам (В. В. Вержбицький, Г. Г. Вдовиченко, І. І. Гришкін, Д. І. Дубровський, М. І. Жуков, М. І. Сетров, Г. І. Царегородцев).

Залежно від галузі знання, в якій проводилося дослідження, інформація дістала безліч визначень: інформація – це позначення змісту, одержаного від зовнішнього світу в процесі пристосування до нього (Вінер); заперечення ентропії (Бріллюен); комунікація і зв'язок, у процесі якого усувається невизначеність (Шеннон); передача різноманітності (Ешбі); оригінальність, новизна; міра складності структур (Моль); імовірність вибору (Яглом); відображена неоднорідність (Урсул) і т. ін.

Особливо важливим для філософського розуміння інформації стало її визначення як відображеної неоднорідності, введене А. Д. Урсулом (1973). За його теорією, передача неоднорідності від одного об'єкта до іншого є інформаційним процесом. Та частина атрибутивної інформації, яка під час відображення переноситься на інші неорганічні чи органічні носії (мозок людини зокрема), дістала назву відображеної неоднорідності. Р. Ф. Абдеев [1] запропонував цю відображену інформацію називати оперативною інформацією, тобто інформацією, якою можна оперувати, користуватися, яка функціонує в системах управління.

Загалом він поділяє інформацію на:

– структурну, властиву об'єктам неживої і живої природи природного і штучного походження. Останні (знаряддя праці, предмети побуту, витвори мистецтва, наукові теорії тощо) виникають шляхом «опредмечування» циркулюючої інформації, тобто завдяки їй унаслідок цілеспрямованих управлінських процесів;

– оперативну (або робочу), що циркулює між об'єктами матеріального світу й використовується в процесах управління в живій природі, у людському суспільстві.

Спадкоємність цих двох форм інформації, на думку Р. Ф. Абдеева, очевидна. Генетична структурна інформація неживої природи стала необхідною передумовою виникнення оперативної інформації і функціональних систем живої природи.

Дійсно, оперативна (робоча, циркулююча) інформація, що становить (у певному значенні) зміст всіляких процесів, форм руху матерії (наприклад: біологічної – на базі саморегуляції; соціальної – на базі інформаційно-управлінської діяльності), народжує, формує і вдосконалює різні, відносно стійкі структури – біологічні види, соціальні утворення, безліч об'єктів матеріального і духовного порядку.

Об'єкти, що утворилися, у свою чергу, зумовлюють нові цикли оперативної інформації, нові взаємодії.

Таким чином, два різновиди (або два класи) інформації тісно пов'язані взаємними переходами й обумовленістю.

Активна роль інформації у виникненні й розвитку нових форм руху та інформаційних структур, а також єдність і взаємозв'язок структурної і оперативної інформації особливо чітко виявилися у двох переломних стрибках у розвитку матерії – від неживої природи до життя і від вищих тварин до людини, до людського суспільства.

Еволюція живої природи й становлення високоорганізованої біологічної (і соціальної) структури – людини з її якісно новим рівнем відображення – свідомістю, у свою чергу, сприяли різкому підвищенню інтенсивності оперативної інформації і спілкуванню людей у процесі їхньої трудової діяльності. З'явилося безліч нових взаємозв'язків, взаємодій, що, зрештою, привело до створення нової метаструктури – людського суспільства. Останнє зумовило різке зростання соціальної, науково-технічної, технологічної, статистичної й іншої оперативної інформації, що використовується в цілеспрямованій діяльності людей зі створення безлічі нових штучних структур (знарядь праці, машин, предметів побуту, наук, витворів мистецтва тощо).

Отже, оперативна інформація (OI) – це відбиток (відображення, реплікат) атрибутивної інформації, на інших носіях; це інформація, що циркулює між об'єктами матеріального світу і використовується людиною в процесах управління.

В. П. Попов і І. В. Крайнюченко [3] звертають увагу на те, що копіювання атрибутивної інформації ніколи не буває повним. Копіюється і транслюється не вся атрибутивна інформація, а лише її частина. Кількість оперативної інформації завжди менша, ніж атрибутивної. Таким чином, немає можливості отримати повну інформацію про об'єкт, частина її неминуче «фільтрується». Як фільтр виступають фізичні параметри носія. Для збільшення обсягу скопійованої інформації треба використовувати широкий набір різних носіїв.

Фільтрація інформації – явище фундаментальне. Вона виявляється на всіх рівнях матерії. Наприклад, на соціальному рівні людина й оперативну інформацію сприймає крізь безліч фільтрів. Від народження дитина пізнає світ очима батьків. Власне задається алгоритм її подальшого розвитку та встановлюються перші фільтри: моральні засади, мова, релігія, традиції. Потім такими фільтрами в сприйнятті інформації стають освіта, країна проживання, соціальний статус і середовище, ідеологічні погляди тощо.

Це дало підстави частині науковців визначити поняття інформації як сенс (розуміння, уявлення, інтерпретація), що виникає в людини

внаслідок отримання нею даних, і який взаємопов'язаний з попередніми знаннями і поняттями [5].

Тому для відносно об'єктивного відображення події, явища необхідна оперативна інформація з різноманітних джерел. Відносно, тому що міру об'єктивності ми визначаємо крізь свої фільтри і уявлення про об'єктивність.

Одна й та сама оперативна інформація може мати абсолютно різне значення для різних суб'єктів, кожен з яких має свою власну мету. Наприклад, інформація про те, що завтра буде спекотно, атмосферний тиск високим, а вітер південно-східним, має неоднакове значення для агронома, рибалки, що збирається на риболовлю, і офісного працівника.

Різна за цінністю інформація за відсутності суб'єктів не зникає. Вона об'єктивно існує зовні і незалежно від них, певним чином діючи на навколишні об'єкти, відображається в їх структурі. При появі суб'єктів ця інформація впливає на їхні рецептори, зумовлюючи відповідну реакцію і спонукаючи до ухвалення рішень залежно від цілей, що стоять перед ними. Інформація при цьому залучається до контуру управління, стаючи чинником поведінки.

Незалежно від нашого сприйняття (окремого індивіда), навколо нас циркулюють величезні масиви ОІ. Ми не в змозі охопити протягом життя бодай незначну її частку. Однак вона існує й обсяги її постійно зростають. У разі потреби в певній ОІ ми робимо відповідний запит у системі соціальних комунікацій: читаємо газету, слухаємо радіо чи запускаємо пошукові програми в Інтернеті. Оперативна інформація може бути для суб'єкта потрібною і непотрібною. ОІ, що відповідає нашому запиту, ми вважаємо потрібною, релевантною, непотрібну – відкидаємо як інфoшум. Проте частина ОІ, не потрібної в даний момент, все одно впливає на нашу свідомість, запам'ятовується (та ж реклама) і згодом у відповідній ситуації може виявитися потрібною.

Ще певна частина ОІ сприймається нами у фоновому режимі. У такому разі інформаційні фільтри, що діють комплексно на всіх етапах обробки інформації, забезпечують несприйняття тієї інформації, яку ми просто не в змозі обробити і реалізувати, або не маємо такої потреби. Найпростіший приклад такої побудови первинних інформаційних фільтрів спостерігається в людей, що живуть поблизу залізниці. Певний час вони звертають увагу на гуркіт, сприймаючи інформацію про рух поїзда. Потім ця інформація зберігається в їх пам'яті у вигляді узагальнення, що поїзди ходять постійно, але це мало їх стосується. Вони просто не чують поїздів, перебуваючи у своєму будинку, хоча й не втрачають здатності сприймати звукові хвилі іншого походження або чути ті ж поїзди в іншій обстановці.

Як уже зазначалося, ОІ у вузькому (науковому) значенні – це інформація, що циркулює між об'єктами матеріального світу й викорис-

товується людиною в процесах управління. Коли ж ми говоримо про неї в широкому значенні, то з усієї інформації, що циркулює, вирізняємо ту її частину, яка відповідає певним критеріям і характеристикам. Щоб відповісти на запитання, що характеризує інформацію як оперативну в широкому розумінні, видається важливим визначити, коли ОІ перестає бути оперативною. Спробуємо опиратися на такі її характеристики, як швидкість доставки інформації з місця події й її актуальність.

Поняття оперативності (швидкість доставки), залежно від різних обставин, наприклад, рівня технологічного розвитку, може мати різні часові виміри: так, за часів Русі оперативна інформація могла доставлятися кілька днів або й тижнів; у наш час лік іде на хвилини й години, а може надаватися й в режимі реального часу.

Ведучи мову про актуальність, необхідно мати на увазі, що ОІ може втратити актуальність для одного користувача, але залишатись актуальною для інших, або, втративши актуальність у даний час, згодом бути потрібною й корисною.

В. Горовий з цього приводу слушно зауважує: «Під оперативним використанням маються на увазі обмежені часові рамки корисності інформації, відносно невеликий проміжок часу, коли інформація лишається актуальною і використовується для досягнення оперативних цілей. Водночас потрібно також мати на увазі, що інформація, яка вибула з оперативного використання, не втрачає своєї цінності повністю і може використовуватись через проміжки часу будь-якої тривалості, коли її зміст знову може набути актуальності»[6].

Загалом, якщо говорити про старіння будь-якої інформації, то основною причиною цього є не час, а нова інформація, яка точніше, адекватніше, ніж попередня інформація, відображає явища й закономірності об'єктивного світу.

Очевидно, ОІ перестає бути оперативною тоді, коли виконала своє призначення (швидко поінформувати про подію) і втратила актуальність. Наведемо кілька прикладів, коли ОІ втрачає властивості оперативності:

– подія перестала бути актуальною, тобто інформація про подію надійшла з запізненням. Тоді оперативна інформація може перетворитися на інформаційний шум;

– на базі цієї ОІ створили іншу інформацію. Неструктурована або слабо структурована ОІ (можливо, з різних джерел) унаслідок осмислення (аналізу, синтезу) користувачем стає структурованою. На підставі даної ОІ суб'єкт, спираючись на власний досвід, знання, уміння (свої соціальні та інші фільтри сприйняття інформації), шляхом логічного, аналітичного, інтуїтивного мислення створює новий інформаційний продукт. Вихідна ОІ може навіть і не входити до його складу, а слугувати поштовхом до виникнення нових образів, сенсів, змісту.

Однак якщо при цьому народжується нова ідея, закон чи виріб, то, за теорією Р. Абдєєва, ОІ перетворюється на структурну інформацію. «...Чи зникає безслідно інформація, що має місце при обговореннях, дискусіях, у результаті яких народжується нова ідея, формула чи новий виріб? Ні, вона не зникає. Тут оперативна інформація перетворюється на структурну, т. б. об'єктивується, стаючи об'єктом неживої природи. А чим відрізняється заново створений об'єкт, наприклад замок, від вихідного матеріалу (скажім, залізної руди)? Тільки тим, що структурна інформація неживої природи в результаті цілеспрямованої людської діяльності детермінувалася, набувши нової функції» [1].

Чи будь-яку швидко доставлену і актуальну для певного суб'єкта інформацію потрібно вважати оперативною? Наприклад, якщо інформація не про поточну (щойно відбулася або відбувається) подію, а про історичну битву, зафіксовану в кількох літописах. Видається, що така інформація, навіть оперативно доставлена в розпорядження суб'єкта (літопис чи копія з нього) і вкрай йому потрібна, може називатися довідковою, пізнавальною, допоміжною тощо, але не оперативною. Тоді як підготовлена на підставі літописів довідка про цю битву – оперативна інформація, що характеризує поточну подію, а саме: роботу з літописами і не є ОІ з місця історичної битви.

Отже, визначальною характеристикою ОІ в широкому значенні є поточність, тобто відображення подій і явищ, що відбуваються нині. При цьому необхідно зауважити, що поняття поточності не є сталим в історичній ретроспективі. Воно залежить від уявлень людини про оперативність (швидкість доставки) інформації, тобто від рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), швидкості старіння інформації. Згадаймо, за часів Русі інформація, скажімо, про перебіг заворушень у землях древлян, що доставлялася кожні два дні, була поточною й оперативною. Сьогодні ж, наприклад, повідомлення в ранковому номері газети «День» може безнадійно застаріти до вечора і не становити ніякої цінності для користувача, а поточною вважатиметься інформація на цю тему в інтернет-виданнях після 15:00. У майбутньому, можливо, поточною вважатиметься інформація, що сприйматиметься на вживлений людині нейрочіп.

Таким чином, швидкість копіювання атрибутивної інформації на носії, швидкість доставки інформації з місця події і залучення її в контури управління, швидкість старіння інформації – чинники, що характеризують наші уявлення про поточність інформації.

За одним з небагатьох визначень ОІ, що наводяться в науковій літературі, «оперативні інформаційні ресурси – це поточна ділова, комерційна й інша довідкова інформація, що орієнтована на задоволення щоденних потреб у різних сферах діяльності» [7].

У цьому визначенні викликають заперечення слова «і інша довідкова інформація». По-перше, за такої редакції «вся поточна ділова, комерційна» інформація виявляється частиною довідкової, що, звичайно, не так. Безпідставно ототожнюється оперативна і довідкова інформація, тоді як оперативною може бути не лише довідкова інформація, а довідкова – це не завжди оперативна.

По-друге, ці слова дещо звужують поняття оперативної інформації, характеризуючи її лише як допоміжну.

Сучасні ж тенденції розвитку системи соціальних комунікацій та процеси, що на нього впливають (такі, як глобалізаційні прояви в усіх сферах діяльності людини, стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій), демонструють необхідність розширення поняття ОІ як одного з головних управлінських ресурсів у всіх галузях забезпечення життєдіяльності людини.

Серед іншого звернемо увагу, зокрема, на те, що сталися значні зміни у виробництві, способах і засобах доставки, використання ОІ.

Розвиток засобів ІКТ дав можливість швидко (у режимі реального часу) транслювати ОІ з будь-якої точки світу, і не лише в текстовому, а й мультимедійному форматах («іракська війна в прямому ефірі», репортажі з місця екстремальних подій тощо).

Потреба сучасної цивілізації в ОІ, швидкість і обсяги її використання постійно зростають. ОІ виходить на перший план серед інших видів інформації, оскільки здебільшого саме з нею насамперед має справу людина. Швидке старіння інформації залишає мало часу користувачу на її обдумування, обґрунтування і читання глибоких наукових розвідок. На жаль. А світова тенденція комерціалізації ЗМІ не дає таких шансів з огляду на способи подачі ОІ, зокрема новин. Тож для багатьох це основний вид інформації, що ними сприймається в системі соціальних комунікацій.

Відходять у минуле рукописні форми фіксації ОІ в журналістиці та інших сферах мультимедійної культури, що формується у світі. Сьогодні основна форма створення, трансляції, використання ОІ – цифрова.

Незважаючи на проблему відносної недовговічності сучасних носіїв, значна частина інформації вже зберігається в цифровому вигляді і тенденція ця наростатиме. Оскільки цифрова (електронна) форма документа – найперспективніша і найзручніша для обробки, значно підвищує оперативність підготовки інформпродуктів, розширює коло користувачів тощо, то наповнення електронних фондів стало одним з пріоритетних напрямів формування інформаційних ресурсів бібліотек. Це потребує постійного вдосконалення системи інформаційного сервісу бібліотеки, але водночас створює умови для вирішення цілого ряду проблем підвищення якості обслуговування читачів.

Про необхідність розширення поняття ОІ можна говорити і коли йдеться про організацію інформаційно-аналітичної діяльності для забезпечення управлінських рішень. Постійно зростаюча швидкість інформаційного обміну, обробки й аналізу інформації, нові форми роботи з інформацією сприяли виникненню нового жанрового підвиду інформаційної аналітики – оперативної аналітики. Швидкий доступ завдяки Інтернету до значної кількості різноманітних джерел цифрової оперативної інформації, безпроводові технології, мобільні засоби зв'язку й обробки даних, удосконалення способів і навичок обробки інформації вможливають створення оперативного інформаційно-аналітичного повідомлення майже відразу після події. Перевагами такого повідомлення є оперативність, актуальність, інформативність.

Отже, необхідність розширення поняття оперативної інформації зумовлене зростанням її ролі в глобалізаційних процесах, виникненням пов'язаних з нею нових форм роботи і жанрів.

Якщо виходити з основних ознак ОІ, то її визначення можна сформулювати так: оперативна інформація – це поточний відбиток атрибутивної інформації, на інших носіях; що має властивість циркуляції між об'єктами матеріального світу і використовується людиною в процесах управління.

Список використаної літератури

1. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. *Урсул А. Д.* Отражение и информация / А. Д. Урсул – М. : Наука, 1973.
3. *Попов В. П.* Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. – Ростов-на-Дону : СКНЦВШ, 2003.
4. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
6. *Фридланд А. Я.* Основные ресурсы информатики : учеб. пособие / А. Я. Фридланд – М. : АСТ; Астрель; Профиздат, 2005. – 284 с.
7. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. М. Горовий – К. : НБУВ, 2010.
8. *Рось А.* Класифікація інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] / А. Рось. – Режим доступу: <http://www.security.ukrnet.net>. – Назва з екрана.